

СУТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ТА ЇЇ МІСЦЕ В СИСТЕМІ ВИДІВ РЕФЛЕКСІЇ

У статті проведено дослідження видів рефлексії як окремого явища, яке існує у нашому об'єктивному світі. Визначено, що на сьогодні існує значний спектр різних видів рефлексії, які були обґрунтовані вченими у контексті реалізації низки досліджень у різних науках. Запропоновано систематизувати види рефлексії за такими ознаками: за часовою формою, за характером отриманих результатів, за періодичністю здійснення, за ступенем усвідомлення, за мірою охоплення суб'єкта, за функціями, залежно від способу пізнання, за спрямуванням, за вектором пізнання, за специфікою походження знань про досліджуваний об'єкт, за тривалістю одержаних результатів, за предметною компонентою. У межах кожної із груп ідентифіковані притаманні їм види рефлексії, описано їх сутність.

Ключові слова: рефлексія, класифікація, суб'єкт, система, мислення, процес, економічний об'єкт, рефлексивний процес.

TARASENKO O. O.
Chernihiv National University of Technology

ESSENCE OF ECONOMIC REFLECTION AND ITS PLACE IN THE SYSTEM OF REFLECTION TYPES

Within the article studying of the reflection types as a separate phenomenon that exists in our objective world has been conducted. Purpose of the article is theoretical grounding of the economic reflection and its place identification in general system of the reflection types. It was determined that at the present moment there exist considerable spectrum of different reflection types that were grounded by the scientists in the context of the number of investigations implementing in various sciences. Taking into consideration multi variability in the approaches to the reflection studying it was suggested to systemized the reflection types by the following peculiarities: by time form, by the character of the received results, by the events cycling, by the degree of awareness, by the degree of the subject covering, by the functions depending on the learning style, by targeting, by the vector of knowledge, by the specifics of knowledge origination about the subjects under study, by the results duration, subjective component. Within each group there were characteristic for them reflection types determined, their essence was described. The conducted investigation allowed to deepen the theoretical component of the approaches studying to the reflection types definition and separate among them economic reflection which is characteristic for each individual in the process by making by it economic decisions.

Keywords: reflection, classification, subject, system, thinking, process, economical object, reflexive process.

Постановка проблеми. Розвиток економічних систем різної природи відбувається під тиском значної кількості різних чинників. У наукових роботах, в межах яких відбувається процес пізнання таких систем, науковці значну увагу приділяють дослідженню, насамперед, макрочинників розвитку економічних об'єктів, або аналізують політичні, соціальні та історичні фактори розвитку досліджуваних об'єктів та вплив таких чинників на їх економічний стан та розвиток. У більшості випадків всім окресленим факторам, які досить часто згруповують та систематизують для зручнішого способу проведення дослідження, притаманний колективний вимір, тобто вони є не лише від природи макро- або мікрорівня, а також є узагальненими, тобто такими, що виникають у межах окремих систем та характеризують усукупнені процеси та явища.

Проте, окреслена ситуація щодо пізнання економічних об'єктів під тиском різних факторів здебільшого є обмеженою відсутністю обґрунтованих досліджень впливу не узагальнених показників на розвиток конкретного об'єкта, а індивідуальних чинників, таких, що продукуються не системами, а окремими індивідами. У цьому процесі актуальними стають питання дослідження рефлексивних процесів та оцінки їх впливу на функціонування систем різної природи.

Рефлексія за своїм змістом є тим явищем, яке виникає у кожного індивіда у процесі пізнання ним різних предметів, явищ, процесів і призводить до формування у нього певної думки, світогляду щодо досліджуваного об'єкта. Таким чином, людина фактично розвиває у собі когнітивну здатність до критичного аналізу та забезпечує можливість щодо формування рішень для подальшої реальності. Розуміння явища рефлексії та його взаємозв'язку з економічними, політичними та соціальними процесами загалом є досить важливою передумовою зміни різних процесів та об'єктів, оскільки вплив на рефлексивні процеси людини ззовні дозволяє сформувати бажаний вектор протікання такого процесу та отримати при досить вдало застосованому механізмі впливу бажаний результат. Саме це і обумовлює значну актуальність пізнання рефлексивних процесів, дослідження особливостей їх здійснення. Особливо важливими стають окреслені питання у контексті пізнання економічних об'єктів, у функціонуванні яких людина приймає активну участь через постійний процес прийняття різнобічних рішень, які формуються доволі часто у результаті рефлексивних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явище рефлексії на сьогодні активно вивчається у межах значної кількості наук. Зокрема, теоретичним аспектам пізнання сутності рефлексії присвячені

наукові праці Г.П. Щедровицького, А.Т. Тюкової, С.Д. Неверковича, О.В. Лушпасвої, М.Г. Алексеева, В.В. Давидова, В.К. Зарецького, С.Л. Рубінштейна, С.Ю. Степанова та ін. Психологічні засади рефлексії вивчалися В.В. Бажановою, І.М. Семеновою, В.С. Швирьовою, Е.Г. Юдіним. Особливості прояву рефлексії у педагогічному процесі досліджуються у працях І.К. Журавльова, Є.П. Пугачова, Л.В. Пугачової, В.А. Сластеніна, Л.С. Подимової, Л.С. Кожуховської, І.В. Позняк та ін. Наукові розробки А.Ф. Єрешко, Р.М. Лепи, Т.В. Калінеско, Р.Н. Кветного, І.Р. Кветної, А.А. Мадих, О.В. Мосієнко, Р.В. Прокопенка, І.А. Стреблянської, В.Н. Юсіма направлені на вивчення теоретичних та прикладних аспектів рефлексії у різних сферах економічного розвитку суспільства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на значний масив вже існуючих наукових досліджень рефлексії як окремого явища нашої дійсності, на сьогодні не до кінця обґрунтованими залишаються питання ідентифікації видів рефлексії, їх систематизації та класифікації, що дозволяє визначити специфічні типи рефлексії, описати їх у контексті дослідження конкретного об'єкта.

Мета статті. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування сутності економічної рефлексії та ідентифікація її місця у загальній системі видів рефлексії.

Виклад основного матеріалу. Питання дослідження та застосування рефлексії у різних сферах життєдіяльності індивіда на сьогодні стає надзвичайно актуальним. Це, в першу чергу, пов'язано з необхідністю прийняття ним адекватних та раціональних рішень у ході своєї діяльності, що стає можливим за умови застосування рефлексії як форми та механізму продуктивного мислення, і як здатності до пізнання явищ об'єктивної дійсності.

Рефлексія є загально суспільним явищем і її вплив проявляється у багатьох сферах нашого суспільства. Саме така універсальність зазначеного поняття і викликає досить жвавий інтерес науковців до його дослідження, що обумовлює існування значної кількості різнопланових підходів до вивчення рефлексії [1, с. 18].

Проте, з початку визначимо сутність самого поняття рефлексії. Зауважимо, що на сьогодні окреслена дефініція використовується у багатьох науках, що обумовлює існування значної кількості різних підходів до пізнання цієї дефініції. У межах даної статті, на наше переконання, рефлексію варто розглядати як гносеологічний процес, суть якого полягає у пізнанні окремим індивідом явищ дійсності крізь призму його світоглядних уявлень, і за допомогою спостереження, аналізу, оцінки, усвідомлення, формування сукупності різнорідних рішень щодо здійснення ним певних дій у майбутньому [1, с. 18]. Вивчення рефлексії характерне для всіх сфер життя суспільства – матеріальної, духовної, соціально-політичної та культурно-побутової. У кожній площині дослідження виокремлюють її специфічні ознаки, механізми проведення, що визначає різноманітність її видів в межах окреслених аспектів.

Кожна наука формує свої підходи до вивчення та застосування явища рефлексії, виокремлює його види і механізми формування, функціонування та розвитку. Така ситуація призвела до виникнення значного спектру різних видів рефлексії. На рис. 1 наведена класифікація типів окресленого явища, які на сьогодні найчастіше зустрічаються у науковій літературі. Розглянемо їх сутність більш детально.

За часовою формою розрізняють ретроспективну, ситуативну та проспективну рефлексії. Ретроспективна рефлексія покликана провести аналіз та здійснити оцінку уже виконаних дій та подій, що мали місце в минулому. Ця форма рефлексії може слугувати для виявлення допущених раніше помилок, пошуку причин виникнення певних подій та явищ. Ситуативну рефлексію розглядають як здатність проаналізувати поточну ситуацію та прийняти рішення стосовно певних дій на основі особистісних характеристик та здатності до швидкого реагування. Проспективна рефлексія – це вид рефлексії, який включає в себе роздуми про очікувані події, певні уявлення про їх хід, планування та вибір найбільш ефективних способів та методів управління ними [2].

За характером отриманих результатів прийнято виділяти продуктивний та деструктивний типи рефлексії. Зокрема, продуктивна рефлексія – це рефлексія, наслідком якої є отримання результатів, які дозволяють виявити причини несприятливих явищ та прийняти раціональні рішення щодо їх уникнення та недопущення у майбутньому. Деструктивна рефлексія – характеризується одержанням непродуктивних результатів, тобто роздумів та висновків, що не мають для індивіда актуального практичного значення і можуть здійснювати негативний вплив на розвиток особистості.

За ступенем усвідомленості можна виділити спонтанну та усвідомлену рефлексію. Спонтанна рефлексія – передбачає швидко, інколи несвідому реакцію особи на певні події, що постають перед нею в якості перешкоди чи проблеми, та унеможливають застосування раніше здійснюваних реакцій у відповідь на них. Усвідомлена рефлексія – це осмислення певних обставин та подій, якому передують їх аналіз та оцінка, та прийняття зважених рішень у якості реакції на них.

За періодичністю здійснення розрізняють систематичну та несистематичну рефлексію. Зокрема, систематична рефлексія – характеризується повторюваністю з певною періодичністю, а несистематична рефлексія – виникає без певної періодичності внаслідок разових впливів визначених подій чи обставин. Таким чином, в економічному середовищі у процесі обміркування прийняття рішень щодо управління фінансовими ресурсами та реалізації управлінського впливу на певних осіб, процес, суб'єктів, людина може здійснювати як систематичну, так і несистематичну рефлексію. Систематична притаманна більшою мірою

при існуванні повсякденних обов'язків людини, частина яких полягає у прийнятті певних управлінських рішень.

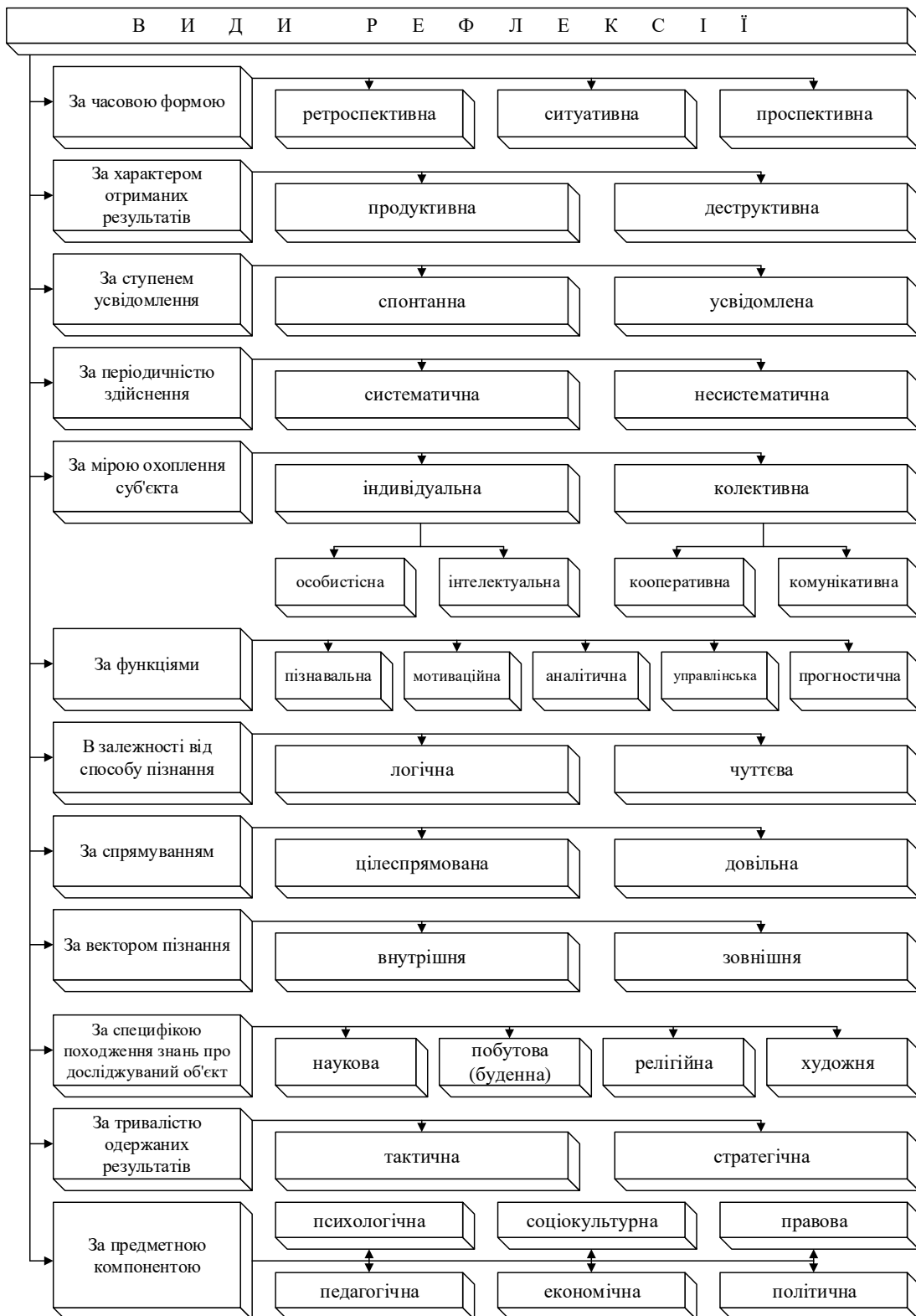

Рис. 1. Класифікація видів рефлексії (джерело: складено автором з використанням [2–7])

За мірою кількості осіб, яких охоплює рефлексія виділяють індивідуальну та колективну. Індивідуальна рефлексія – це рефлексія, що притаманна кожному окремому індивідууму, в межах якої виокремлюють особистісну та інтелектуальну рефлексії. Відповідно, особистісна рефлексія – передбачає дослідження індивідом власних дій, факторів впливу на них, результатів від їх здійснення та своїх

особистих якостей. Інтелектуальна рефлексія – це форма теоретичної діяльності індивіда, направлена на розкриття цілей, змісту, засобів та способів його діяльності; пов'язана з вирішенням проблем організації когнітивних процесів переробки інформації [3, с. 1].

Колективна рефлексія – охоплює визначене коло осіб, у результаті взаємодії яких відбувається розробка певних висновків, прийняття рішень щодо конкретної обставини чи події та обирається певна модель поведінки; в її складі виділяють кооперативну та комунікативну форму рефлексії. Кооперативна рефлексія – результуючим показником має проектування колективної діяльності та об'єднання спільних дій суб'єктів діяльності для досягнення поставленої мети [3, с. 1]. Комунікативна рефлексія – є важливою складовою комунікативного акту та міжособистісного сприйняття і характеризується як здатність одного індивіда пізнати іншого [3, с. 1].

За функціями, які виконує рефлексія, тобто за видами тієї роботи, на яку більшу увагу під час рефлексивного процесу звертає суб'єкт, можна виокремити такі види. Пізнавальна рефлексія – це вид рефлексії, яка спрямована на пізнання явищ та предметів дійсності для дослідження суб'єктом об'єктивного світу, що його оточує. Мотиваційна рефлексія – сприяє формуванню мотиваційних чинників для прийняття індивідом рішень та здійснення певних дій у майбутньому. Аналітична рефлексія – полягає в аналізі досліджуваного об'єкту за допомогою системи кількісних та якісних показників та продукуванні на основі отриманих результатів певних висновків. Управлінська рефлексія – пов'язана зі здатністю індивіда управляти власною поведінкою та формувати модель впливу на поведінку інших осіб. Прогностична рефлексія – характеризує здатність індивіда визначити вплив факторів різної природи на подальший розвиток досліджуваних об'єктів у майбутньому на основі аналізу минулого досвіду.

Залежно від способу пізнання розрізняють логічну та чуттєву рефлексію. Логічна рефлексія – ґрунтується на раціоналістичних підходах до процесу пізнання, основним інструментом якого є пізнавальні та аналітичні здібності людини та її життєвий досвід; супроводжується оцінкою, упорядкуванням, класифікацією та структуризацією досліджуваного поняття. Чуттєва рефлексія – це вид рефлексії, за якої уявлення про об'єкт дійсності формується на основі сприйняття через відчуття з використанням уяви та чуттєвого досвіду.

За спрямуванням розрізняють цілеспрямовану та довільну рефлексію. Зокрема, цілеспрямована рефлексія – супроводжується визначеною метою щодо її здійснення. Довільна рефлексія – може виникати у індивідуума нецілеспрямовано, випадково та імпульсивно і ґрунтуватися на його інтуїтивному відчутті; зазвичай її результатом є несвідоме формування образів об'єктів та предметів реальності.

За вектором пізнання розрізняють внутрішній та зовнішній типи рефлексії. Внутрішня рефлексія (саморефлексія) – це рефлексія індивіда, направлена на пізнання його внутрішнього світу, особистих якостей. Зовнішня рефлексія – сприяє дослідженню систем живої та неживої природи, соціальних систем та зв'язків між ними.

За специфікою походження знань про досліджуваний об'єкт прийнято виділяти наукову, філософську, побутову та художню рефлексію. Наукова рефлексія – спрямовується на дослідження наукових знань з точки зору критичного підходу. В рамках наукової визначимо філософську рефлексію, що являє собою метод філософського пізнання і вимагає спрямування мислення самого на себе в контексті дослідження принципів буття та сенсу людського існування. Побутова (буденна) рефлексія – стосується дослідження певних явищ та процесів, що виникають у побуті індивіда на основі його особистого досвіду чи в результаті передачі знань про них до інших осіб. Релігійна рефлексія – це усвідомлення та сприйняття світу крізь призму віри у надприродні явища; цей вид пов'язаний із проведенням релігійних культів, обрядів. Художня рефлексія – це емоційне осмислення художніх образів за допомогою уяви, абстрактного знання, що також базується на залученні досвіду та власних думок, мрій суб'єкта.

За тривалістю одержаних результатів прийнято розпізнавати тактичну та стратегічну рефлексії. Зокрема, тактична рефлексія – передбачає формування висновків чи прийняття рішень щодо вибору моделі поведінки на відносно нетривалій проміжок часу. Стратегічна рефлексія – спрямована на пошук підходів до формування поведінки індивідом, яка сприятиме досягненню поставлених ним цілей у майбутньому на довгостроковий період.

За предметною компонентою прийнято розрізняти психологічну, педагогічну, соціокультурну, правову, політичну та економічну рефлексії. Психологічна рефлексія – процес самоаналізу людини, розмірковування над власними вчинками, якостями як особистості та механізмами формування поведінки у визначених ситуаціях. Педагогічна рефлексія – передбачає взаєморозуміння та взаємну оцінку діяльності учасників педагогічного процесу через намагання поставити себе на місце іншого учасника з метою корегування умов навчального процесу та визначення подальших напрямків його забезпечення. Соціокультурна рефлексія – охоплює соціальний, соціологічний, екологічний, культурний, філософський аспекти розвитку суспільства та виступає в якості механізму формування самосвідомості, освіченості та відповідальності людини як соціальної та духовної істоти. Правова рефлексія – досліджує свідомість особистості в аспекті формування певних знань про право та правові цінності [8, с. 5]. Політична рефлексія – процес дослідження та тлумачення політичної діяльності учасників політичних відносин. Економічна рефлексія – це процес самостійного дослідження економічних об'єктів на основі аналізу дій суб'єктів у

певних ситуаціях, усвідомлення їх базових мотивів до дії, пізнання процесу прийняття ними рішень та формування моделей поведінки у відповідності до сформованих у результаті пізнання висновків.

Таким чином економічна рефлексія є важливою складовою пізнання окремим суб'єктом економічних процесів та закономірностей розвитку суспільства у якому він функціонує та розвивається. Зокрема, завдяки рефлексивним процесам, людина у більшості випадків приймає рішення про власні економічні дії, що є досить важливим з позиції пізнання таких дій та усвідомлення механізмів впливу на такий процес для отримання бажаного результату.

Кожна людина, як економічний суб'єкт, щодня приймає значну кількість різнобічних рішень в економічній сфері щодо придбання товарів, користування послугами, сплати різних рахунків, використання банківських послуг і т.д. Всі окреслені процеси у більшості випадків не відбуваються стихійно та не усвідомлено. Значна їх частина протікає під постійним усвідомленням людиною важливості та особливостей виконуваних нею дій. Особливо це стосується процесу витрачання грошей, якому притаманний досить високий рівень обміркованості та рефлексивності. Саме усвідомлення іншими суб'єктами, організаціями можливостей впливу на рефлексивні процеси окремих людей можуть створити для них передумови для переконання у необхідності використання саме обраних товарів та послуг. В цілому на сьогодні таку функцію виконує маркетинг як наука, що апелює досить часто до чуттєвого, емоційного світу людини для переконання її в здійсненні певних дій. Однак, рефлексивні процеси полягають не лише у простому процесі прийняття рішень про придбання чи непридбання різних товарів, вони є набагато складнішими та складноструктурованими, що визначає важливість їх пізнання та доцільність розробки механізмів впливу на їх реалізацію.

Висновки. Таким чином, у статті проведено дослідження видів рефлексії як окремого явища, яке існує у нашому об'єктивному світі. Зокрема, рефлексію запропоновано розглядати як гносеологічний процес, суть якого полягає у пізнанні окремим індивідом явищ дійсності крізь призму його світоглядних уявлень, і за допомогою спостереження, аналізу, оцінки, усвідомлення, формування сукупності різномірних рішень щодо здійснення ним певних дій у майбутньому. Визначено, що на сьогодні існує значний спектр різних видів рефлексії, які були обґрунтовані вченими у контексті реалізації низки досліджень у різних науках.

У статті запропоновано систематизувати види рефлексії за такими ознаками: за часовою формою, за характером отриманих результатів, за періодичністю здійснення, за ступенем усвідомлення, за мірою охоплення суб'єкта, за функціями, залежно від способу пізнання, за спрямуванням, за вектором пізнання, за специфікою походження знань про досліджуваній об'єкт, за тривалістю одержаних результатів, за предметною компонентою. У межах кожної із груп ідентифіковані притаманні їм види рефлексії, описано їх сутність.

Література

1. Прокопенко О.О. Теоретичні аспекти дослідження сутності явища „рефлексія” / В.П. Ільчук, М.В. Дубина, О.О. Прокопенко // Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. – 2014. – Т. 19. – Вип. 2/1. – С. 18–21.
2. Понятие рефлексии и ее сущность [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://psyera.ru/ponyatie-refleksii-i-ee-sushchnost-750.htm>.
3. Кожуховская Л.С. Рефлексивные техники, методы и приемы / Л.С. Кожуховская, И.В. Позняк // Народная асвета. – 2009. – № 4. – С. 1–31.
4. Зорин Г.А. Криминалистическая методология / Г.А. Зорин . – Минск : Амалфея, 2000. – 608 с.
5. Кошечева Н.М. Рефлексия в начальной школе [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://docs.google.com/document/d/1QCp8nZ0mD9cNCiUKIA0MqnsATC6rKk9_ZKts64zFHU/edit
6. Николаева Н.М. Организация рефлексии на уроке и развитие навыков рефлексии в начальной школе [Електронний ресурс]. – Режим доступу : gaischool8.ucoz.ru/obobgenie_opita/Nikolaeva.doc
7. Пугачев Е.П., Пугачева Л.В. Технологии рефлексии в педагогическом процессе [Електронний ресурс] / Пугачев Е.П., Пугачева Л.В. – Режим доступу : <http://festival.1september.ru/articles/553626/>
8. Сенчак І.І. Правова рефлексія як невідемний компонент у механізмі формування правосвідомості / І.І. Сенчак // Часопис Національного університету “Острозька академія”. Серія: Право. – 2011. – № 1(3). – С. 1–15.

Надійшла 16.10.2016; рецензент: д. е. н. Гонта О. І.